
1878. GODINA KAO GRANICA EPOHA

Živko M. Andrijašević

State independence of Montenegro was recognized at the Berlin Congress and a new state border was established. Obtaining territories and acquiring official international recognition, its state and political position was changed and then it definitely finishes own „heroic era“, which lasted almost two centuries.

Godina 1878. predstavlja veliku prekretnicu u novovjekovnoj historiji Crne Gore. Nakon završetka rata protiv Osmanskog carstva (1876-1878), Crnoj Gori je na Berlinskom kongresu priznata državna nezavisnost i utvrđena nova državna granica. Dobijanjem teritorija i sticanjem zvaničnog međunarodnog priznanja, izmijenjena je njena državno-politička pozicija, i ona tada definitivno završava svoje „herojsko doba“, koje je trajalo skoro dva vijeka.

Dvadeset šestim članom Berlinskog ugovora, od 13. jula 1878. godine, navodi se da nezavisnost Crne Gore priznaje i Turska i sve zemlje potpisnice Ugovora koje je još nijesu priznale.¹

---

¹ Ovom formulacijom (*Nezavisnost Crne Gore definitivno priznaju Visoka Porta i sve Visoke Strane Ugovornice koje je još nijesu priznale*) sugerise se da su neke potpisnice Ugovora to već učinile, pri čemu se prvenstveno želio uvažiti neformalni stav nekih zemalja, a prvenstveno Rusije, o priznavanju državnog

Time je viševjekovna borba Crne Gore za međunarodno priznanje njenog državnog subjektiviteta i njene *de facto* nezavisnosti bila uspješno završena. Time su priznati rezultati njene skoro dvovjekovne borbe za oslobođenje od osmanske dominacije i zaokruživanje državne teritorije. Crna Gora je definitivno prestala da figurira kao formalno-pravno odmetnuti dio Osmanskog carstva.² Odlukom evropskih sila na Berlinskom kongresu ona je postala subjekt međunarodnog prava, što do tada, bez obzira na neformalno uvažavanje njene državne nezavisnosti od strane nekih zemalja, ona nije bila.³ Crna Gora je

---

subjektiviteta Crne Gore, ali i „principijelni“ stav još nekih država (Francuska, Italija, Njemačka, Austro-Ugarska) o tom pitanju. Primjera radi, knez Šuvalov je na sesiji kongresa izjavio da Rusija nikad i nije prestajala da priznaje tu nezavisnost (v. N. Ražnatović, *Crna Gora na Berlinskom kongresu, Međunarodno priznanje Crne Gore, Zbornik radova*, Podgorica, 1999, 136). Međutim, u knjizi *Diplomatija Crne Gore*, R. Raspopović tvrdi da je u pitanju uvažavanje odluke koju su Rusija i Turska donijele u San-Stefanu (R. Raspopović, *Diplomatija Crne Gore 1711-1918*, Podgorica-Beograd, 1996, 281).

² Iako državna nezavisnost Crne Gore nije bila sporna, pa iako su se neke zemlje (Rusija, Austro-Ugarska) prema njoj u nekim diplomatskim relacijama odnosile kao prema državnom subjektu, ni jedna od njih nije zvaničnim aktom priznala takav njen status. Primjera radi, knez Nikola je bio priman u zvaničnu audijenciju i na ruskom i na austrijskom dvoru, i to bez prisustva turskog poslanika, a Crna Gora je, recimo, 1872. godine bila pozvana od strane austrijske Vlade da učestvuje na svjetskoj izložbi u Beču. Takođe, Austro-Ugarska je sa Crnom Gorom sklapala međudržavne konvencije, ali ni ona niti Rusija nijesu i zvaničnim aktom verifikovale takav svoj stav. Time je, naravno, „crnogorsko pitanje“ ostajalo i dalje neriješeno, bez obzira na sve apele cetinjskoga dvora da su *vavjek Turska i Crna Gora stajali jedna prema drugoj kao samostalne države* (Glas Crnogorca, br. 1, 05.01.1874).

³ R. Raspopović, *Međunarodno-pravni značaj odluka Berlinskog kongresa za Crnu Goru, Međunarodno priznanje Crne Gore, Zbornik radova*, Podgorica, 1999, 145.

time dobila i određene obaveze prema zajednici država čiji je dio, ali i stekla izvjesna prava koja joj kao međunarodnom subjektu pripadaju. U prvom redu, stekla je *ius legationis* (pravo primanja i slanja diplomatskih predstavnika), odnosno pravo diplomatskog saobraćanja, što je za nju iz više razloga posebno bilo značajno. Pored stečenih prava, Crna Gora je dobila i određene obaveze prema zajednici država, što se ogledalo kako u uvažavanju državnog subjektiviteta članica zajednice, tako i u poštovanju principa međunarodnog prava. Zbog takve pozicije i zbog nametnute obaveze uvažavanja državnog subjektiviteta drugih zemalja, nacionalno-političku djelatnost u okruženju, odnosno „izvoz revolucije“, ona više nije mogla sprovesti sa stepenom neobaveznosti kao prije 1878. godine, niti je mogla iznova potencirati pitanje nepravednosti granica.

Odlukama Berlinskog kongresa priznato je pravo Crne Gore i na teritorijalno proširenje. Samo djelimično uvažavajući princip *uti possidetis*, Crna Gora je dobila dio primorja od rijeke Željeznice do zaliva Kruči, tj. grad Bar sa širom okolinom, plemenske oblasti Pive, Drobnjaka, Banjana, Jezera, Šaranaca, dio Vasojevića i manji dio Kuća i Uskoka, te gradove Podgoricu, Nikšić, Spuž, Žabljak Crnojevića, Kolašin, Plav i Gusinje sa područjima koja im gravitiraju (čl. 28).⁴ Nakon ovih dobitaka teritorija Crne Gore je iznosila 8.665 km², što je gotovo dvostruko više nego što je prije toga imala (4.400 km²).⁵ No, ubrzo je došlo do diplomatskih komplikacija zbog predaje Crnoj Gori Plava i Gusinja. Tzv. “Albanska liga” (“Prizrenska liga”), skupina albanskih prvaka iza kojih je stajala Porta, osporila je rješenja koja

⁴ G. Perazić / R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Podgorica 1992, 126-127.

⁵ U radu *Teritorijalni razvoj Crne Gore* dr Henrik Batovski navodi da je površina Crne Gore nakon Berlinskog kongresa iznosila 8.665 km², ali dodaje da se ta cifra ne može uzeti za apsolutno tačnu (Zapisi, knj. XVIII, 2, 1937, 76).

je kongres donio u vezi s Plavsko-gusinskom oblašću.⁶ Oni su smatrali da se ni Crnoj Gori, niti kojoj drugoj balkanskoj državi ne može ustupati “albanska zemlja”.⁷ Uz pomoć turskih vlasti, dio albanskog stanovništva bio je vojnički organizovan, čime se željelo nagovijestiti da ovo pitanje može izazvati novi konflikt na ovom dijelu Balkana. Sve je to uzrokovalo da ustupanje teritorija i gradova koji su odlukama Kongresa pripali Crnoj Gori, a koje crnogorska vojska nije bila pošela, potraje duže vrijeme.⁸ Tragajući za rješenjem kojim bi bili okončani nastali sporovi, predstavnici evropskih sila su odlučili da se izvrši korekcija odluka Kongresa o teritorijalnom proširenju Crne Gore.⁹ Aprila 1880. godine odlučeno je da Plav i Gusinje ostanu u sastavu

---

⁶ Pošto je Austrija zasjela u Bosni i Hercegovini, Porta je sada obratila protiv Crne Gore otpor Arbanije, koja je bila protiv nje organizovana. Ona je živjela u zabludi, da će moći održati sve ono zemljište koje je berlinski ugovor dao Crnoj Gori, ako se stanovnici toga zemljišta usprotive sjedinjenju s Crnom Gorom, Kralj Nikola, *Memoari*, Cetinje-Titograd, 1988, 539.

⁷ O osnovnim političkim idejama arbanaških prvaka, političkoj platformi i aktivnosti “Prizrenske lige” u cilju anuliranja odluka Sanstefanskog i Berlinskog kongresa, kao i odnosu Arbanaške lige prema Crnoj Gori (1878-1880), videti: B. Hrabak, *Ideje o arbanaškoj autonomiji i nezavisnosti 1876-1880. godine*, *Istorijski časopis*, XXV-XXVI, 1978-1979, 159-192; B. Hrabak, *Arbanaška liga i Crna Gora 1878-1880, Međunarodno priznanje Crne Gore*, *Zbornik radova sa naučnog skupa*, Podgorica, 1999, 207-241.

⁸ Opširnije: N. Ražnatović, *Sukob Crne Gore sa Turskom i Albanskom ligom oko izvršenja Berlinskog ugovora o predaji Plava i Gusinja*, *Glasnik cetinjskih muzeja*, 6, 1973, 23-75.

⁹ O nastanku i toku diplomatske akcije za rješavanje ovog problema od 1878. do 1880. godine značajne podatke daje G. Stanojević, koristeći izvještaje italijanskog poslanika na Cetinju. Videti: G. Stanojević, *Prilozi za diplomatsku istoriju Crne Gore od Berlinskog kongresa do kraja 19. vijeka*, *Istorijski časopis*, XI, 1960, 149-163.

Turske, a da Ulcinj pripadne Crnoj Gori.¹⁰ Nakon brojnih diplomatskih komplikacija i otpora ovoj odluci od strane Turske, crnogorske trupe pošle su Ulcinj krajem novembra 1880. godine.¹¹ Prije toga, Crnoj Gori su, nakon izvjesnih odlaganja, bili predati Kolašin (oktobar 1878), Spuž, Žabljak Crnojevića i Podgorica (februar 1879).¹²

Nakon teritorijalnih kompenzacija koje su poslije Berlinskog kongresa izvršene, površina Crne Gore iznosila je 9.475 km².¹³ Crnoj Gori je pripao dio Hercegovine s nikšićkim krajem i okolnim plemenskim oblastima (Drobnjak, Piva, dio Uskoka, Šaranci, Jezera) te Dugom i Oputnom Rudinom, zatim kolašin-ski kraj i dio Gornjih Vasojevića, Zeta s Podgoricom, spuški

¹⁰ O diplomatskoj akciji oko teritorijalnih kompenzacija između Crne Gore i Turske u toku 1880. godine i teškoćama u vezi sa sprovođenjem tzv. Kortijevog projekta o kompenzacijama videti: N. Ražnatović, *Pokušaj razgraničenja između Crne Gore i Turske 1880. putem kompenzacija za Plav i Gusinje teritorijom albanskih plemena Gruda i Hota, Istorijski zapisi*, 1-2, 1973, 33-71.

¹¹ V. Radović, *Ulcinj 1878-1914*, Ulcinj, 1997, 24.

¹² O posijedanju novodobijenih teritorija i o komplikacijama i sukobima oko sprovođenja odluka Berlinskog kongresa videti: N. Ražnatović, *Crna Gora i Berlinski kongres*, Cetinje, 1979, 87-148; J. Vukić, *Plavsko-gusinjska afera i oslobođenje Ulcinja 1880. godine*, Beograd, 1929; G. Vuković, *Memoari*, knj. 2, Cetinje-Titograd, 1985, 9-148 (Vesile i Crna Gora, Pitanje Plav-Gusinjsko, Hotsko-Grudsko i Ulcinjsko 1878-1879-1880); N. Ražnatović, *Izvršenje odluke Berlinskog kongresa i predaja Podgorice Crnoj Gori, Istorijski zapisi*, 1, 1963, 71-89; N. Ražnatović, *Sprovođenje XXIX člana Berlinskog ugovora o Crnogorskom primorju i ingerenciji Austro-Ugarske u luci Bar, Istorijski zapisi*, 3-4, 1972, 383-412.

¹³ Krajem 19. vijeka u literaturi je bilo različitih podataka o površini Crne Gore nakon rata 1876-1878. godine. Navodeni podaci su se znatno razlikovali i kretali su se u rasponu od 8.325 km² do 9.900 km². No, u zvaničnoj publikaciji *Pedeset godina na prestolu Crne Gore* (Cetinje, 1910), navedena je cifra od 9.475 km² (str. 209).

kraj, priobalje Skadarskog jezera od Godinja do ostrva Tophala, odnosno masiv planine Rumije, i primorje od Bojane do rijeke Željeznice.¹⁴ Iako preciznih podataka nema, pretpostavlja se da je sa ovim novim oblastima broj stanovnika Crne Gore, od blizu 140.000 neposredno pred rat 1876, porastao za otprilike trideset hiljada.¹⁵ To znači da su stanovnici novopripojenih oblasti mogli činiti nešto preko 20% crnogorske populacije.¹⁶

Pripajanje novih oblasti poslije 1878. značajno je uticalo i na promjenu ekonomske fizionomije Crne Gore, pa samim tim i na mijenjanje čitavog spektra socijalnih odnosa. Od dobijenih teritorija po svojim ekonomskim potencijalima posebno je bio značajan nikšički kraj, zatim Zetska ravnica i Primorje.¹⁷ Podaci

---

¹⁴ U radu *Prirodne i političke granice Crne Gore*, koji je objavljen u knjizi *Crna Gora* (tom 2, Podgorica, 1996, 568) K. Hasert je naveo glavne geografske tačke kojima se mogu ocrtati konture te nove teritorije Crne Gore: Ušće rijeke Pive - Mokra planina (125 km); Mokra planina - ušće Bojane (178 km); Ušće Bojane - Lovćen (120 km); Lovćen - ušće Pive (143 km); Precizan opis granica Crne Gore poslije Berlinskog kongresa napravio je P. A. Rovinski: *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, knj. 1, Cetinje/Sremski Karlovci, 1993, 23-37 (Matematičke granice i horizontalne konture Crne Gore); Zanimljive podatke o novom okruženju Crne Gore daje R. Kenedi (*Montenegro and its borderlands*, London, 1894). U jednom od prvih crnogorskih udžbenika - *Zemljopisu Knjaževine Crne Gore* (Cetinje, 1895), navodi se da: *naša domovina Crna Gora ima svoje granice, koje je dijele od drugih srpskih pokrajina. Sa sjevera graniči rijekom Tarom, koja je razdvaja od Hercegovine; sa istoka Starom Srbijom; sa juga: Albanijom, Jadranskim morem i Bokom Kotorskom, a sa zapada Hercegovinom, Bokom Kotorskom i Jadranskim morem* (str. 28).

¹⁵ P. S. Radusinović, *Stanovništvo Crne Gore do 1945. godine*, Beograd, 1978, 131.

¹⁶ Na osnovu djelimično sprovedenog popisa iz 1879. godine u novopripojenim oblastima koje su popisane živjelo je oko 18.000 stanovnika; Videti: D. Vuksan, *Prvi popis stanovništva u Crnoj Gori, Zapisi*, knj. XVII, 3, 1937, 184-186.

¹⁷ M. Mijušković, *Privreda Crne Gore prije ujedinjenja, Bankarstvo*, 8, 1929, 365-366.

koje je saopštio Mirčeta Đurović jasno ukazuju na značaj i veličinu novodobijenih oblasti za ekonomski život Crne Gore. Tako je prije 1878. Crna Gora imala blizu 77.000 rala oranice i nešto više od 37.000 kosa livade, dok je 1885. godine imala preko 156.000 rala oranice i skoro 103.000 kosa livade. Broj brava, goveda, konja, pčela i svinja bio je, uglavnom, duplo veći 1885. nego 1873. godine. Navodi se i podatak da 1873. u Crnoj Gori nije uopšte bilo mlinova, valjaonica i, sasvim neznatno, maslina, dok su 1885. godine bila 372 mlina, 53 valjaonice i 156.198 korijena maslina. Kako je i razumljivo, znatna je bila promjena i u iznosu prikupljene dacije - 1873. godine od dacije je prikupljeno 91.534 fiorina, a 1885. godine 343.188 fiorina.¹⁸

I dobijanje gradova kao što su Podgorica, Nikšić, Bar, Ulcinj, koji su inače višestruko bili veći od prijestonice - Cetinja, značajno utiče na promjene ekonomskih prilika u Crnoj Gori poslije Berlinskog kongresa. Prema jednom popisu iz 1881/1882. godine u Podgorici su postojale 153 trgovačke radnje, u Nikšiću 111, u Ulcinju 87, a u Baru 52 trgovačke radnje. S druge strane u Cetinju je bila 31 trgovačka radnja, Rijeci Crnojevića 75, Virpazaru 13, a u Danilovgradu 34 trgovačke radnje. Ili ukupno je u novodobijenim gradovima bilo 449 trgovačkih radnji, dok je u varošima postgrahovačke Crne Gore bilo 168 trgovačkih radnji.¹⁹ Još je veća razlika bila u broju zanatskih radnji - u novodobijenim gradovima bilo ih je 247, a u svim ostalim 39.²⁰ Svi ovi podaci svjedoče do kakvih je velikih promjena u ekonomskoj strukturi Crne Gore došlo nakon 1878. godine, i na kakvim je krupnim razlikama počivao proces državne integracije Crne Gore ovoga doba.

¹⁸ M. Đurović, *Crnogorske finansije 1860-1915*, Titograd, 1960, 88.

¹⁹ M. Đurović, *Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini 19. i početkom 20. vijeka*, Titograd, 1958, 140.

²⁰ Isto, 141.

Pored toga što je vrijeme nakon Berlinskog kongresa obilježeno znatnim promjenama u ekonomskoj strukturi Crne Gore, novostvoreni uslovi uticali su i na započinjanje procesa mijenjanja njenih glavnih socijalnih karakteristika. Migracijama, tj. naseljavanjem stanovništva u novodobijene oblasti (posebno nikšićki, kolašinski i podgorički kraj), izvršeno je njihovo izvanplemensko grupisanje, bez obzira na to se prilikom podjele zemlje uvažavao princip plemenske homogenosti. Socijalizacijom tih ljudi u novodobijenim oblastima, daleko od “centra” plemena, i njihovim uključivanjem u intenzivnije ekonomske tokove u ovim oblastima, označen je početak stvaranja zajednica u kojima plemenska svijest postepeno prestaje da bude dominantni faktor integracije.²¹ Taj novi sloj, iako u početku malobrojan, predstavljao je pandan onoj Crnoj Gori koja je, istorijski gledano, bila savez plemena. Izlazak izvan plemenskih okvira, i socijalno grupisanje i egzistiranje koje nije dominantno zasnovano na plemenskoj osnovi, predstavljaće krupan korak u izgrađivanju građanskog društva u Crnoj Gori i u oblikovanju jedne nove društvene svijesti.

Velika promjena u državnom i političkom životu Crne Gore nakon Berlinskog kongresa bila je i ta što su državljani Crne Gore postali muslimani i katolici koji su živjeli u novodobijenim

---

²¹ O naseljavanju “Starocrnogoraca” u novodobijene oblasti videti: Ž. Bulajić, *Agrarni odnosi u Crnoj Gori (1878-1912)*, Titograd, 1959, 37-141; P. Šobajić, *Nikšić*, Beograd, 1938, 122-127; Đ. Pejović, *Naseljavanje Zete i neposrednije okoline Podgorice i način regulisanja odnosa na zemlji iseljenika-muhađžira (poslije 1878. godine)*, *Istorijski zapisi*, 1-2, 1973, 73-130; Đ. Pejović, *Naseljavanje Gornjeg Kolašina i Polja (1879-1886)*, *Istorijski zapisi*, 3, 1961, 381-416; Đ. Pejović, *Naseljavanje okoline Bara i Ulcinja i način regulisanja odnosa na zemlji (poslije 1878. godine)*, *Istorijski zapisi*, 3-4, 1970, 307-336; M. Šćepanović, *Naseljavanje i podjela zemlje u kolašinskom kraju 1879-1886*, *Istorijski zapisi*, 2, 1985, 81-127.

oblastima. Njihova ravnopravnost u novoj državi, nepovredivost imovine i garantovanje građanskih, političkih, ekonomskih i vjerskih prava utvrđena je i posebnim članom Berlinskog ugovora (čl. 27).²² Evropske sile nametnule su tako obavezu Crnoj Gori da uvažava to zatečeno stanje i da inovjercima obezbijedi sva prava u novoj državi i njihovu potpunu ravnopravnost.²³ Gotovo apsolutna vjerska (i nacionalna) homogenost koja je do tada karakterisala Crnu Goru, prestala je da postoji. Iako su ciljevi državne politike Crne Gore u velikoj mjeri bili određeni nacionalnim interesima, mogućnost da državljani Crne Gore nakon eventualnog teritorijalnog proširenja postanu i inovjerci nije uopšte doživljavana kao problem. Knjaz Nikola je još krajem šezdesetih godina 19. vijeka smatrao neminovnošću da inovjerci, posebno muslimani, postanu crnogorski podanici. Uviđajući tu realnost, knjaz je i u toku rata 1876-1878. i neposredno prije njega, garantovao muslimanima sva prava u crnogorskoj državi i potpunu zaštitu njihovog vjerskog identiteta.²⁴

---

²² *Visoke ugovorne strane saglasne su u sljedećim odredbama: U Crnoj Gori razlike u vjeri i vjeroispovijesti neće moći da budu smetnja da neko iz tog razloga bude isključen ili spriječen da uživa svoja građanska i politička prava, da ne bude primljen u javne službe, na položaje, i da mu se ne ukazuju počasti ili da ne obavlja razne zanate i zanimanja, ma u kom mjestu to bilo. Sloboda i javno vršenje svih crkvenih obreda biće osigurani svim žiteljima Crne Gore, kao i strancima, i nikakve smetnje neće se moći praviti bilo hijerarhijskom uređenju raznih vjeroispovijesti ili njihovim odnosima sa svojim duhovnim starješinama. (čl. 27).*

²³ O tome videti: Š. Rastoder, *Muslimani i katolici u Crnoj Gori u svijetlu odluka Berlinskog kongresa, Međunarodno priznanje Crne Gore, Zbornik radova*, Podgorica, 1999, 275-286.

²⁴ Ž. M. Andrijašević, *Crnogorci i Turci (O jednom segmentu crnogorskog nacionalizma "herojskog doba")*, *Almanah*, 7-8, 1999, 83-106.

Prema nekim pretpostavkama, budući da potpunih podataka nema, u Crnoj Gori je poslije Berlinskog kongresa moglo biti nešto preko deset hiljada muslimana i katolika. Muslimana i katolika je najviše bilo u podgoričkom, barskom i ulcinjskom kraju, dok ih je u ostalim novodobijenim oblastima ostao zanemarljiv broj. U prvom popisu koji je obavljen u Crnoj Gori 1879. godine, i koji je obuhvatao samo neke kapetanije, navodi se, recimo, broj stanovnika u nekim kapetanijama u kojima je apsolutna dominacija nepravoslavnog življa. Tako u barskoj kapetaniji ima 1.823 stanovnika, u mrkojevičkoj 2.190, livarskoj 582, donjošestanskoj 519, zubačkoj i tuđemilskoj 685 i gornjošestanskoj 225 stanovnika, s tim što je u ovoj kapetaniji 360 muslimanskih porodica (prosječno 4-5 članova) odbilo da bude popisano.²⁵ Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da je u ovim kapetanijama živjelo oko 7.000 nepravoslavaca (katolika i muslimana). Za podgorički kraj imamo samo jedan podatak iz 1879. godine, u kojemu se navodi da su u Podgorici 568 muslimana vlasnici imanja.²⁶ Ako pretpostavimo da je u većini slučajeva riječ o glavama porodica, koje prosječno imaju 4-5 članova, onda možemo približno utvrditi broj muslimana. Inače, neposredno pred rat 1876. godine, ruski vicekonzul u Skadru navodi da u podgoričkom kraju živi sedam hiljada muslimana. To je, svakako, ukupna cifra turskih vojnika i lokalnog stanovništva.²⁷ Ni za broj muslimana koji

---

²⁵ D. Vuksan, *Prvi popis stanovništva u Crnoj Gori, Zapisi*, knj. XVII, 3, 1937, 184-186.

²⁶ Đ. Pejović, *Naseljavanje Zete i neposrednije okoline Podgorice i način regulisanja odnosa na zemlji iseljenika-muhadžira (poslije 1878. godine)*, *Istorijski zapisi*, 1-2, 1973, 85.

²⁷ Špejerov referat o Albaniji, 9/21. 11. 1876, *Rusija i Bosansko-hercegovački ustanak 1875-1878, Zbornik dokumenata*, knj. 2, priredio B. Pavičević, Titograd, 1986, 731.

su nakon oslobođenja živjeli u Nikšiću nema preciznih podataka. Prema jednom izvoru u Nikšiću se poslije njegovog oslobođenja zadržalo oko 30 muslimanskih porodica,²⁸ dok se u službenom *Glasi Crnogorca*, godine 1879, navodi da u Nikšiću ima stotinak muslimanskih kuća.²⁹ U Ulcinju je nakon njegovog ulaska u sastav crnogorske države moglo biti oko 3.000 stanovnika, uglavnom muslimana, što je cifra koju 1876. godine takođe navodi ruski vicekonzul u Skadru.³⁰ U ulcinjskom kraju je 1880. godine moglo biti i nešto preko hiljadu katolika. A dvadeset godina nakon Berlinskog kongresa P. A. Rovinski navodi da u Crnoj Gori živi nešto preko 12.000 muslimana, dok neki autori broj katolika određuju na 5-6.000.³¹ Sve u svemu, poslije Berlinskog kongresa državna politika Crne Gore imala je zadatak da uključi inovjerce u društveno-ekonomske i političke tokove, i da ih učini državnim podanicima u potpunom značenju te riječi.

Sve ove promjene do kojih je došlo u Crnoj Gori poslije Berlinskog kongresa, uslovile su i promjene u organizaciji državne vlasti. Značajno povećanje teritorije, broja stanovnika, ekonomskih odnosa, i uopšte društvenih prilika, zahtijevalo je i reorganizaciju i modernizovanje tog aparata. Do 1878. godine najviši organ vlasti bio je Senat. Senat je prvenstveno bio sudski organ, mada je vršio i određene administrativno-političke poslove. Godine 1874. izvršena je reforma Senata, i

---

²⁸ P. Šobajić, *Nikšić (Onogošt)*, Beograd, 1938, 122.

²⁹ *Glas Crnogorca*, br. 1, 03.01.1879.

³⁰ Špejerov referat o Albaniji, 9/21.11.1876, *Rusija i Bosansko-hercegovački ustanak 1875-1878*, *Zbornik dokumenata*, knj. 2, priredio B. Pavićević, Titograd, 1986, 729.

³¹ P. A. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, knj. IV, Cetinje 1994, 185; I. Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb, 1902, 161; Vojvoda Simo Popović, *Memoari*, Cetinje/Podgorica, 1995, 554, 579.

tom prilikom su u okviru Senata formirane uprave sa posebnim nadležnostima (Uprava za unutrašnja djela, Uprava za finansije, Uprava za vojne poslove, Uprava za prosvjetu i Knjaževska kancelarija za spoljne poslove).³² Marta 1879. godine, knjaz Nikola je ukinuo Senat i ustanovio tri nova tijela: Državni savjet, Ministarstvo sa šest odjeljenja i Veliki sud. Obrazlažući ovu odluku knjaz je rekao da se “raširenjem granica” Crne Gore i promjenom njenog međunarodnog položaja javila potreba za preustrojtstvom državne uprave. Shodno knjaževoj odluci, Državni savjet je postao najviše zakonodavno tijelo i najviša državna nadzorna vlast. Takođe, Državni savjet je razmatrao molbe i žalbe i sastavljao budžet. Članovi ovog organa bili su svi ministri i lica koja odredi knjaz. Državnom savjetu bilo je podređeno Ministarstvo, koje je imalo šest odjeljenja: za spoljne poslove, za unutrašnje poslove i građevinu, za prosvjetu, za pravosuđe, za finansije i za vojsku. U isto vrijeme, knjaz Nikola je ukinuo postojeća okružna načelstva i ustanovio srezove. Prilikom objavljivanja ovih promjena naglašavano je da se njima neće povećati troškovi izdržavanja administrativnog aparata Knjaževine.³³ Za godinu 1879. ti troškovi su iznosili 177.588 fiorina.³⁴ Iste godine od poreza je sakupljeno nešto preko 88.000 fiorina.³⁵

Odlukama Berlinskog kongresa nije samo stvoreno novo stanje u Crnoj Gori, već je proklamovanim rješenjima

---

³² Ž. M. Andrijašević, *Osnovni podaci o Knjaževini Crnoj Gori (1852-1878)*, *Nastava istorije*, 8, 1998, 115.

³³ Cetinje, 9. mart, *Glas Crnogorca*, br. 8, 10. 03. 1879, 1.

³⁴ Arhivsko-bibliotečko odjeljenje Državnog muzeja na Cetinju, fond *Nikola I*, 1879, br. 45; *Popis svih primanja državnih činovnika objavljen je u zborniku dokumenata “Crnogorski zakonici 1796-1916”*, priredili B. Pavičević i R. Raspopović, Podgorica, 1998, 29-35.

³⁵ M. Đurović, *Crnogorske finansije 1860-1915*, Titograd, 1960, 97.

Kongresa u znatnoj mjeri izmijenjen i okvir njenog spoljnopolitičkog djelovanja. Berlinski kongres je, to je sasvim očigledno, imao za cilj da politički uredi balkanski prostor u skladu sa strateškim interesima evropskih sila, prvenstveno Austro-Ugarske i Velike Britanije, koje su ponajviše brinule za budućnost Osmanskog carstva. Na kongresu su evropske sile, izuzev Rusije, željele postići nekoliko stvari: uspostaviti “harmoniju dominacije” (M. Ekmečić) nad onim što je ostalo od Turskog carstva,³⁶ obezbijediti ravnotežu nemoći između balkanskih država i uspostaviti apsolutnu kontrolu nad mogućim žarištima revolucije.³⁷ Iako o suštinskim namjerama Kongresa postoje različita mišljenja, nesumnjivo je da su njegove odluke imale jednu prepoznatljivu poruku - balkanski prostor se ne može uređivati internim sporazumima učesnika balkanskih sukoba. O Balkanu, dakle, odlučuju sve one sile koje ovđe imaju svoje strateške interese, i koje, naravno, imaju politički kapacitet da te svoje interese zaštite. Upravo zbog toga je Berlinski kongres najprije i započeo kao institut revizije Sanstefanskog mira.³⁸ Isključivo pravo Rusije da u

³⁶ M. Ekmečić, *Karakteristike Berlinskog kongresa 1878. godine, Prilozi Instituta za istoriju*, Sarajevo, 1981, 73-74.

³⁷ U svojoj *Diplomatskoj istoriji Srbije za vreme srpskih ratova za oslobođenje i nezavisnost 1875-1878* (knj. 2, Beograd, 1898) Jovan Ristić navodi: *Nu kakvo je načelo ovaj Berlinski kongres zastupao, teško bi se znalo izraziti, van ako bi se reklo, da se tražilo i radilo, da se veliki zadovolje, a mali da se istisnu iz položaja, koji bi bili od važnosti i mogli da smetaju velikima.* (str. 231);

³⁸ Odredbama Sanstefanskog mira, posebno teritorijalnim uvećanjem Bugarske, uspostavljena je geostrateška dominacija Rusije i njenih balkanskih saveznika nad Turskim carstvom. Prvim članom Sanstefanskog mirovnog ugovora utvrđena je nova granica Crne Gore. Na osnovu toga, teritorija Crne Gore uvećana je sa pređašnjih 4.400 km² na 15.335 km². O tome videti: N. Ražnatović, *Crna Gora i Sanstefanski mir*, Istorijski zapisi, 3-4, 1976, 399-450.

sporazumu sa Turskom uređuje balkanski prostor nije moglo biti prihvaćeno, što je stav koji su evropske sile zauzele još na Pariskom kongresu (1856). Kako to primjećuje Vasilj Popović, evropske sile su definitivno spriječile Rusiju da vjekovno Istočno pitanje rješava kao neko svoje posebno pitanje, bez obzira na interese ostalih sila.³⁹ Ni Austro-Ugarska niti Britanija, koje su rusku dominaciju na Balkanu i nad moreuzima smatrale nedopustivom, po cijenu rata nijesu željele pristati da Rusija po svom nahodaženju uređuje Balkan, i da sa osnaženom Bugarskom bude na vratima Carigrada, a da Srbiju i Crnu Goru dovede na korak do pripajanja Bosne i Hercegovine. Naravno, Britanija je prvenstveno mislila na Carigrad, moreuze i ruske brodove u Sredozemlju, a Austro-Ugarska na Bosnu i Hercegovinu.⁴⁰ Nemoć Rusije da na Balkanu vuče poteze koji bi bili suprotni strateškim interesima ostalih evropskih sila, bila je na Berlinskom kongresu očigledna. Za državnu politiku Crne Gore, a posebno za njene nacionalne planove, to je trebalo da bude značajno saznanje.

Godine 1878. Crna Gora je morala da okonča i jednu tradicionalnu nacionalnu politiku, koja je uglavnom bila usmjerena prema Hercegovini. Za Crnu Goru je austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine (oktobra 1878) označila kraj tim aspiracijama. Cjelokupna njena nacionalnopolitička koncepcija, koja se i odnosila na ove oblasti, sada je morala biti značajno korigovana.⁴¹ Životno važne državne aspiracije

---

³⁹ V. Popović, *Berlinski kongres*, Brastvo, XXII, 1928, 145.

⁴⁰ O stavu Britanije i Austro-Ugarske prema ovim problemima u vrijeme Berlinskog kongresa, videti: D. Živojinović, *Bendžamin Dizraeli i južnoslovenski narodi u vreme Velike istočne krize 1875-1878*, Zbornik za istoriju, 14, 1976, 92-96.

⁴¹ Ž. M. Andrijašević, *O ciljevima državne politike Crne Gore (1852-1878)*, *Istorijski zapisi*, 3, 1997, 171-183.

Crne Gore, koje su još od pedesetih godina 19. vijeka usmjerene ka Neretvi kao svojoj krajnjoj tački, izgubile su mnogo na svojoj realnosti, pogotovo što se tada na Cetinju nijesu mogli došetiti ozbiljnijeg razloga koji bi u dogledno vrijeme doveo do austrougarskog povlačenja iz ovih oblasti. Razlozi koji su mogli da važe za propadajuće Osmansko carstvo, carstvo pod neformalnim protektoratom evropskih sila, nijesu mogli da važe i za Habsburško. A to je značilo da je Hercegovina gotovo izgubljena za Crnu Goru, ali i da je svaka nacionalno-politička misija na ovom prostoru usmjerena protiv države koja tu djelatnost može kazniti.

Okupacija Bosne i Hercegovine i posijedanje Novopazarskog sandžaka (garnizoni u Pljevljima, Prijepolju i Priboju) od strane Austro-Ugarske, znatno je doprinijela pogoršavanju geostrateškog položaja Crne Gore i stvaranju uslova za njeno lako političko izolovanje. Austro-Ugarska je tako faktički bila prisutna na više od polovine graničnog pojasa Crne Gore - od Bara do Šćepan Polja, i od Šćepan Polja do Crnog vrha, odnosno, Đurđevića Tare. Uz pravo pomorske i sanitarne kontrole na Crnogorskom primorju, koje je imala shodno članu 29 Berlinskoga ugovora, Austro-Ugarska je napravila čvrst obruč oko Crne Gore i stvorila uslove za dominaciju nad njenim političkim i ekonomskim životom. Na čitavom prostoru koji je ona kontrolisala, nije više bilo moguće sprovoditi nacionalno-političku djelatnost u mjeri u kojoj je to prije rata 1876-78. činjeno. Jedini prostor koji je ostao izvan njene kontrole bio je onaj od Skadra do Bijeloga Polja, tako da se taj pravac nametao kao optimalan za državne aspiracije i nacionalni rad. Zbog te nove situacije, težište nacionalno-političke djelatnosti Crne Gore biće usmjereno na ovaj prostor koji je ostao u sastavu Osmanskog carstva, odnosno, u kojemu nije bilo austrougarskog vojnog prisustva. Skadar, Bijelo Polje, Berane i Peć, postaju tako tačke glavnih državnih aspiracija Crne Gore.

Postepenim preusmjeravanjem težišta državnih aspiracija na ovu stranu, uz pojačano prisustvo i nadzor Austro-Ugarske, i sa znatno izmijenjenom teritorijalnom, ekonomskom i konfesionalnom strukturom, započeo je život Crne Gore poslije 1878. godine.